

Sekülerleşme Yanlışlandı*

YAZAN: PETER L. BERGER

ÇEVİREN: M. ALİ KIRMAN

DOÇ. DR., KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ

Nietzsche'in Tanrının ölümünü ilan etmesinden bu yana bir asırdan fazla bir zaman geçti. "Dine karşı artan bir inançsızlığın olduğu" şeklinde sözde bir olguya atıf yapan bu öngörü, söz konusu olgu karşısında sevinenler ve üzülenler tarafından geniş ölçüde kabul görmüştü. Bununla birlikte 20. yüzyılın sonlarına doğru bu sözde olgu hakkında kuşku duyulmaya başlandı. Aslında bu öngörü, 21. yüzyılın başındaki durumumuzu nitelerken de oldukça belirsizdir. Çünkü din zayıflamamaktadır. Tam tersine dünyanın birçok yerinde dinî inançla ilgili gerçek bir patlama söz konusudur.

Aydınlanmadan beri her kesimdeki entelektüeller, modernitenin kaçınılmaz sonucunun dinin çöküşü olduğuna inanmaktaydı. Bunun sebebi de, irrasyonelliğin ve dinî hurafelerin yerini bilimin ve onunla birlikte gelişen rasyonelliğin alacağı sanıydı. Sadece Nietzsche değil, bilakis diğer modern düşünürler de böyle düşünüyorlardı. Söz gelimi din için kitlelerin afyonu nitelemesini yapan Marx ile dini bir yanılısma olarak gören Freud da bunlar arasındaydı.

Klasik sosyolojinin iki büyük ismi de böyle düşünüyordu. Emile Durkheim, dini bir toplumsal düzen metaforundan başka bir şey olmamakla açıklarken, Max Weber de 'rasyonelleşme', yani bilimsel aklın artan egemenliği olarak adlandırdığı şeyin modern öncesi dünya görüşlerinin 'büyü-

* Berger, Peter L. (2008). "Secularization Falsified", *First Things: A Monthly Journal of Religion & Public Life*, Issue 180, February 2008, p.23-27. Bu makale, Boston Üniversitesi Ekonomik Kültür Araştırmaları Enstitüsü (Institute for the Study of Economic Culture) başkanı olan Berger'in 10 Ekim 2007 tarihinde Sosyal Araştırmalar Okulu'nda yaptığı konuşmasının biraz değiştirilmiş halidir.

sel bahçesi'ni tahrip edeceğine inanıyordu. Kesin olan, ikisi de bu sözde anlayış doğrultusunda farklı tutumlara sahipti. Bir Aydınlanma ateisti olan Durkheim, modern sekülerliği ilerleme olarak görürken, Weber modern insanın rasyonelliğin 'demir kafesi'ne mahkûmiyetini görmekten mutlu değildi. Fakat her ikisi de sözüm ona "olmakta olan" hakkında mutluluk ve özlem içinde hemfikirdi. Ancak meseleye tam bir açıklık getiremedikleri gibi yanılmışlardı da. Modernite, bazı istisnaları olsa da, esas itibariyle sekülerleşmiyordu. Birazdan ele alacağım üzere, bu istisnaî durumlardan biri sekülerizm olgusuyla yakından ilgilidir.

Buradaki hata, zannediyorum, bir kategori karışıklığı şeklinde tanımlanabilir: Modernite zorunlu olarak sekülerleşmiyordu, zorunlu olarak çoğulculuşuyordu. Modernite aynı toplum içinde farklı inançlar, değerler ve dünya görüşleriyle ilgili artan bir çoğulculukla karakterize edilir. Çoğulculuk, gerçekte, her biri 'tüm ötekiler'in hiç de uzak bir ülkede değil, tam kapı komşusu oldukları gerçeğiyle başa çıkmak zorunda olan bütün dinî geleneklere karşı bir duruştur. Fakat bu duruş, sekülerleşme teorisi tarafından öngörülen bir duruş değildir.

Küresel olarak bakıldığında, özellikle iki güçlü dinî patlama görülür: Biri yeniden canlanan İslam, diğeri dinamik Evancelik Protestanlık. Aşırı İslamcı hareketler Atlantik'ten Çin Denizine kadar İslam dünyasının her tarafında ve Batıdaki Müslüman diasporasında yükseliştir. Evancelik Protestanlığın yükselişi entelektüellerin, medyanın ve Batı ülkelerindeki genel kamuoyunun daha az dikkatini çekmektedir. Bu ilgisizlik, kısmen hiçbir yerde şiddete eşlik etmediği, kısmen de seçkinlerin kabullerine çok daha doğrudan karşı çıktığı için olsa gerektir. Bir İngiliz din sosyologu olan David Martin, Evancelik Protestanlığı "öngörülmeleyen bir devrim" olarak adlandırır. Buna rağmen yeniden canlanan İslam'dan daha hızlı ve daha geniş bir coğrafyada yayılmaktadır. Dahası, İslamî gelişme, genellikle, zaten Müslüman olan nüfus içinde meydana gelmekte iken, yani İslam'a geçişten ziyade bir yeniden canlanma söz konusu iken, tam tersine Evancelik Protestanlık, şimdiye değin bilinmediği değişik yerlere nüfuz etmekte ve bu yayılma kitlesel din değiştirmeler şeklinde olmaktadır.

Benim Evancelik yayılma olarak adlandırdığım şeyin sayıca en fazla ve en dinamik parçası kuşkusuz 'Pentekostalizm'¹ dir. Bu hareket, tam olarak

1 *Pentekostalizm (Pentecostalism)*: 20. yüzyılın başlarında Protestan gelenek içerisinde Charles F. Parham (1873-1929) ile William J. Seymour (1870-1922) öncülüğünde ortaya çıkmış olan dinî bir akım. Fundamentalist karakteriyle tanınan bu hareketin mensupları, ilk hristiyanların Pentekost gününde geçirdikleri tecrübenin ve mükâfatın ayınusına kendilerinin de sahip olabi-

ABD'nin birçok yerinde yüz yıl önce (küçük insan gruplarının diliyle konuşmaya ve mucizevî şifacılığa başladığı zaman) başladı. Başlangıcından itibaren Pentekostalizm, genellikle ABD'de (Amerika dışında, hatta işin garibi İsveç'te de, ilk ileri karakolları olmasına rağmen) insanları aktif bir şekilde kendine zorla yöneltiyordu. Fakat büyük Pentekostal patlama, 1950'lerde, özellikle gelişmiş ülkelerde başladı ve hiç bu kadar yoğunlaşmamıştı. Bununla birlikte Pentekostalizmin sınırları biraz belirsizdir: Pentekostal mezhepler, hiçbir mezhepsel ilişkisi olmayan yerel Pentekostal cemaatler ve Protestan ve Katolik kiliseler içindeki Pentekostalvari eğilimlerle çok boyutlu bir olgudur. Eğer *karizmatik liderlerin* yönetimindeki bu grupların sayıları merak edilirse, Pew Araştırma Merkezi² tarafından yapılan bir araştırmaya göre 400 milyondur.

Dinî dinamizm sadece İslam'a ve Pentekostalizme hasredilemez. Söz gelimi Avrupa'da sıkıntıda olan Katolik Kilisesi Güney Amerika'da iyi gidiyor. Rusya'da Ortodoks Kilisesi canlanmaktadır. Amerika ve İsrail'de Ortodoks Yahudilik hızla gelişmektedir. Hinduizm ve Budizm de canlılık içerisindedir. Özellikle Budizm Amerika ve Avrupa'da insanları kendine yöneltmede bazı başarılar elde etmiştir.

Basitçe söylemek gerekirse, modernite Tanrının yokluğu ile değil, bilakis birçok tanrının varlığı ile karakterize olur. Ancak gözü dönmüş bir dinî dünya ile ilgili bu resmin iki istisnası vardır. İlki Batı ve Orta Avrupa coğrafyasıdır. Avrupa sekülerliği (Euro-sekülerlik) olarak adlandırılabilen oluşumun sebepleri ve mevcut hali çağdaş din sosyolojisinde en ilginç problemlerden birini oluşturur. Belki de sekülerleşme sorunuyla çok daha ilgili diğer bir istisna ise, uluslararası kültürel bir seçkin sınıfla, aslında Avrupa'nın aydın sınıfının küreselleşmesiyle oluşmuştur. Bu seçkin zümre her yerde nüfusun küçük, fakat çok etkili bir kesimdir.

Sekülerizm böylece kendini dinamik dindarlıkla ilgili küresel bir bağlamda –bu bağlam onun bazı ciddi meydan okumalarla karşılaşacağı anlamına gelir– bulur. Sekülerizmin üç versiyonundan söz edebiliriz.

leceği inancını taşırlar. Toplu duaya önem verirler. Pentekostal kiliseler özellikle ABD ve İngiltere'de yaygın olan siyahlara veya göçmenlere ait çeşitli kiliseleri bünyesinde toplar. Bunlar arasında Mesih'te Tanrının Kilisesi, Elim Kilisesi, Apostolik Kilise sayılabilir. Günümüzde yüz milyon bağıslı olduğu tahmin edilen hareket, Latin Amerika başta olmak üzere tüm dünyada yaygınlık kazanma eğilimindedir. Bkz. M. Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Rağbet Yay. 2004, s.178. (ç.n.).

- 2 Pew Araştırma Merkezi (Pew Research Center): Kendisini Amerikan toplumunda ve dünyada gözlenen olgularla ilgili araştırmalar yapan tarafsız bir araştırma kuruluşu (fact tank) olarak tanımlayan bu merkez hakkında geniş bilgi için kendisinin internet sitesine bakılabilir: (<http://pewresearch.org/>). (ç.n.).

İlki, sekülerizm kavramı modernitenin önemli bir özelliği olan kurumsal farklılaşmanın dinle ilgili sonuçlarını kabul etmeyi ifade eder. Modern öncesi toplumlarda birleşik (unified) bir kurumsal bağlam içinde yerine getirilen toplumsal faaliyetler şu an birkaç kurum arasında dağılmıştır. Mesela çocukların eğitimi eskiden aile veya kabile içinde olurdu, fakat şimdi uzmanlaşmış kurumlar tarafından yürütülür. Eskiden hiçbir özel eğitim almamış aile üyelerinden oluşan eğitici personel, şimdi öğretmen yetiştiren kurumlarda görev yapmaları için özel bir eğitim almış olmak zorundadır.

Din, karşılaştırılabilir bir farklılaşma sürecinden geçmektedir. Eskiden bütün cemaati ilgilendiren bir faaliyet, şimdi uzmanlaşmış kurumlarda yürütülmektedir. Hristiyan Kilisesi moderniteden çok önce, dinî uzmanlaşmanın bir prototipini, Sezar'ın Tanrınınkinden ayrılmış alanını sunmuştur. Modernitenin yaptığı ise, son derece geniş ve yaygın bir farklılaşma oluşturmaktır.

Bu gelişmede etkili olan hususlardan biri, Amerikan dininin mezhepsel yapısına özgüdür. Bu yapının en belirgin özelliği, serbest bir pazarda var olan farklı dinî kurumların çoğulculuğudur. Amerikan örneği, dinin kurumsal uzmanlaşmasını kabul eden bir ideoloji olarak sekülerizmin din karşıtı bir niyet taşımaya ihtiyaç duymadığını açıklar. Şu halde dine karşı bu ılımlı tutum, kilise ve devlet ayrılığıyla ilgili ılımlı bir anlayışla ifade edilir. Devlet dine düşman değildir, fakat dinî konulara doğrudan müdahil olmaktan geri durur ve dinî kurumların özerkliğini tanır.

Buna karşılık sekülerizmin ikinci türü, tamamen din karşıtı bir niyetle karakterize olur, en azından dinin kamusal rolü ile ilgili olduğu ölçüde. Mesela Fransız devlet anlayışı Kıta aydınlanmasının hristiyan karşıtlığında kökleşmiş ve siyasî olarak Fransız Devrimiyle kurulmuştu. Sekülerizmin, dini tamamen özel bir mesele olarak düşünen bu ikinci türü, çağdaş Fransa'da olduğu gibi, görece iyi huylu olabilir. Dinî semboller ve aksiyonlar siyasî hayattan şiddetle yasaklanmış, fakat "özelleşmiş din"³ hukukla korunmuştur.

Sekülerizmin üçüncü türü, Sovyetler Birliği ve diğer komünist rejimlerin uygulamalarında olduğu gibi, bir yönüyle iyi huylu olabilen ikinci türden daha başka bir şeydir. Fakat *laicite*'nin iyi huylu ve kötü niyetli yorumlarını belirginleştiren, dinin kamusal hayattan tahliye edilmesi ve özel alana hasredilmesidir. Amerika'da sekülerizmin Fransız versiyonu yönünde bazı eğilimler vardır. Bunlar "Amerikan Sivil Özgürlükler Birliği" (Ameri-

3 *Özel Din (Private Religion)*: 'Özelleşmiş din' olarak da bilinen bu kavram, sekülerleşme literatüründe dinin bireyin vicdanına hasredilmesini ifade eder. "Dinin özel hayata çekilmesi" olarak da anlaşılan bu kavram "görünmez din" kavramıyla yakından ilişkilidir. Bkz. M. Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Rağbet Yay. 2004, s.92, 174. (ç.n.).

can Civil Liberties Union) veya "Kilise ve Devlet Ayrılığı için Birleşmiş Amerikalılar" (Americans United for the Separation of Church and State) gibi gruplar içinde görülür. ACLU'nun bakış açısı, esas itibariyle eski bir Yahudi şakasında görülür: Bir adam dinî bir bayramda sinagoga girmeye çalışır. Kilise teşrifatçısı adamı durdurur ve "sadece önceden yer ayırtmış olanlar girebilir" der. Adam, "Fakat bu bir ölüm kalım meselesi. Bay Shapiro ile konuşmam lazım. Karısı hastaneye yatırıldı." deyince teşrifatçı şu cevabı verir: "*Pekâlâ girebilirsin. Fakat dua ettiğini görmeyeyim.*" Bu konuşmanın en can alıcı cümlesi, inanç temelli kurumlara sunulan kamusal hizmetler (okul servislerinden tıbbî kolaylıklara kadar) ile ilgili ileri sürülen her şartta ACLU'nun tutumunu tam olarak niteler.

Bütün tipolojiler toplumsal gerçekliği fazla basitleştirse de, sekülerizmin çok çeşitli biçimleri olduğunu düşünme noktasında yararlıdır. Söz gelimi kilise-devlet ayrılığıyla ilgili olarak tipik örneğini geleneksel Amerikan görüşünün oluşturduğu ılımlı bir model vardır. Ayrıca dinin hem özel alana hapsedildiği ve hem de din özgürlüğünü yasal yönden güçlendirerek korunduğu, Fransız *laicite* ile, son zamanlarda da ACLU ile örneklenen daha radikal bir versiyon vardır. Sovyet örneğinde olduğu gibi, dini özelleştiren ve onu baskı altına alan bir sekülerizm türü daha vardır. Bu türün bağluları dinî fundamentalistler kadar fanatik olabilirler.

Sekülerizmin bütün türlerine ciddi şekilde meydan okunmaktadır. Sekülerizmin Amerikan-tarzı bir kilise-devlet ayrılığında kurumsallaşan ılımlı yorumuna bile dinî kurumlar ile toplumun geri kalanı arasındaki farklılaşmayı reddeden çağdaş dinî hareketler tarafından meydan okunur. Onların sunduğu alternatif, dinin insan hayatının her alanına egemen olmasıdır.

Açık sebeplerle, dikkatler şu an en çok radikal İslamî meydan okumaya odaklanmaktadır. Bu meydan okuma bir şeriat devleti, kamusal ve özel hayatın her yönünün İslam hukukunun buyruğu altına girdiği bir toplumun devleti fikriyle temsil edilir. Müslümanlar bu görüşün Kuran'da ifade edilen inanç esaslarından mı olduğu yoksa sonradan eklenen ve değiştirilebilen bir inanç mı olduğu hususunda farklılaşır. Her şeye rağmen bütünü kucaklayan bir İslamî devlet çağrısı çağdaş Müslümanlar arasında güçlü bir şekilde yankılanır. Bu fikri, böyle bir devleti şiddete dayalı araçlarla kurmak isteyen cihatçılarla sınırlayacak hiçbir araç yoktur. Terörizm ya da kutsal savaşa eğilimi olmayan çok sayıda müslüman benzer görüşlere sahiptir.

Dinin toplumun bütününe egemen olması şeklindeki görüş Müslümanlara özgü değildir. Şeriat devleti fikri, İsrail'de bazı ortodoks Yahudi gruplar tarafından yayılan *halakhic* devlet fikriyle oldukça benzer. Hindistan'da *hindutva* ideolojisi de benzer amaçlar taşır. Rus Ortodoksluğu içinde

“kilise ve devletin monolitik birliği”ni –son zamanlarda resmî Moskova Patrikliği tarafından kullanılan bir ifade– seslendiren güçlü gruplar da aynı fikri benimser. Bütün bu örnekler için *fundamentalizm* kavramı uygundur.

Amerika’da ilerlemeci çevrelerdeki karşılaştırılabilir belirsizlik çoğu zaman Evancelik Protestanlara ve Katoliklere atfedilir. Ancak bu atıf, ampirik olarak savunulamaz. Zira Evanceliklerin ABD veya başka yerlerdeki çok küçük bir azınlığı hristiyan bir devlet kurmak istiyor. Katolik Kilisesi de, bir ara, İspanya Millî Savaşında milliyetçi tarafı desteklediği zaman Katolik bir devlet kurmaya çabalamıştı. II. Vatikan Konsil’inden bu yana böyle bir tavır düşünülemez. Gerçekte Samuel Huntington’ın işaret ettiği gibi, Katolik Kilisesi, özellikle Doğu Avrupa, Latin Amerika ve Filipinler’de demokratikleşmede önemli bir faktör olmaktadır.

Gerçek dinî motiflerle beslenen hareketler ile dinî etiketlerin dinî olmayan gündemlere bağlandığı hareketler arasında önemli bir ayırım yapılmalıdır. Motiflerin gerçekten dinî olup olmadığına karar vermek elbette zordur. Zira her ikisi için de apaçık örnekler vardır. Ortadoğu’da bir intihar bombacı, Tanrının büyüklüğüne şahit olmak için eylem yaptığını söylediği zaman kendisine güvenilebilir. Çoğu, bakış açısı itibariyle tamamen seküler olan sosyal bilimciler dinî motiflerin kuşkulu olduğuna ve çatışmanın altındaki “temel sebepleri” meşrulaştırmak için bu motiflerin kullanıldığını inanma eğilimindedir. Ancak bu, dinî inancın motive edici gücünü anlamada başarısız olan bir eğilimdir.

Bununla birlikte maddî çıkarlarda kökleşmiş gündemlere yapışık dinî etiketlerle ilgili açık örnekler de vardır. Böyle bir örnek, dinî işaretlerin siyasî ve etnik çıkarların çökmesine bağlandığı Bosna çatışmasıdır. P.J. O’Rourke’ın bir zamanlar ortaya koyduğu gibi, Bosna çatışmasında üç grup vardı. Bu gruplar birbirlerine benzerler ve aynı dili konuşurlar. Fakat inmadıkları din yüzünden bölündüler. Bir başka örnek Kuzey İrlanda’dır. Bu örnek yine bir şakayla güzelce anlatılır: Silahlı bir saldırgan kapının eşliğinde belirir, silahı adamın kafasına dayar ve sorar, “Katolik misin, Protestan mısın?” Adam “Aslında ben ateistim” der. “Ya, öyle mi?” diye cevaplar saldırgan, “pekâlâ Katolik ateist misin yoksa Protestan ateist misin?”

Günümüzde sekülerizme karşı meydan okumanın siyasî olarak meşhur bir hak olduğu bir ülke Türkiye’dir. Türk Cumhuriyeti 1923’te kesinlikle İslam karşıtı ve muhtemelen din karşıtı olan (uygulamalarla)⁴ Atatürk tarafından kuruldu. Atatürk Türkiye’yi ‘medenileştirmek’ istiyordu. Ona göre

4 Parantez içindeki ifade çevirene aittir. (ç.n.).

medeniyet Avrupa'nın seküler kültürü anlamına geliyordu. Onun siyasal modeli Fransız modeliydi; kamusal hayat dinî semboller ve davranışlardan arındırılmalıydı. Bu yüzden Atatürk Türk erkeklerine Avrupa-tarzı şapka veya kepte ısrar ederek erkek başlığı olarak geleneksel fesi yasakladı. Bunun oldukça görünür, İslam karşıtı bir iması vardı. Zira müslüman ibadetinin zorunlu eğilmesi (secde) esnasında alnın yere değmesi gerektiğinden siperli başlık giymek zor idi.

Bu sekülerist ideoloji, Türk toplumunun geniş kesimlerinde, özellikle Kemalist siyasî ve askeri seçkinler arasında sağlam bir şekilde yerleşmiştir. Şehirli, orta-sınıf kesimlerde egemendir. Anadolu'nun diğer kesimlerinde ise, Kemalist ideolojiye yüzeysel bağlılık gösteren, fakat aynı zamanda ona aile ve cemaat hayatında pasif bir şekilde direnen insanlarla derin bir müslüman kültür hüküm sürmeye devam etmekteydi.

Bu direnç son yıllarda siyasî olarak aktif hale geldi. Birkaç İslamcı parti Kemalist geleneğe meydan okuyarak açıkça siyasî süreçlere girdi. Ordu bu tür partilerin iktidara gelmesini bir süreliğine durduran müdahalelerde bulundu. Fakat bu giderek zorlaşmaktadır. Bunun bir sebebi, Müslüman kültürlerini yanlarında getiren Anadolu insanının büyük şehirlere göç etmesidir. Bir diğeri, kısmen seçkinlerin Avrupa Birliğine giren bir ülkeye sahip olma arzusuyla motive olan Türkiye'nin giderek daha demokratik olması ve bunun bir sonucu olarak da aydınlanmamış insanların oy kullanmasıdır. Bir başka sebep de, seçkinlerin bir kısmının eski sekülerist gelenekten kuşku duymaya başlamaları ve siyasal İslam'a karşı dirençlerinde zayıflama görülmesidir.

Şu an, İslamcı bir parti iktidardadır. Bu partinin liderleri seküler cumhuriyeti yıkmak ya da bir şeriat devleti kurmak arzusunda olmadıklarını ifade etmektedirler. Şimdiye kadar ordu, tehditleri mırıldanmak için kendini sınırlamak suretiyle müdahale etmemektedir. Dinî taraftan en görünür meydan okuma çok sayıda müslüman kadının hâlâ yasak bir uygulama olan İslamî iffet sembolü başörtüsünü⁵ kamu kurumlarında giyme hakkı konusunda ısrar etmesidir. İlginç olan, erkek fesinden kadın başörtüsüne (*hica-ba*) kadar başlığın seküleristler ile dindar Müslümanlar arasında nasıl da çatışma başlatmış olmasıdır.

Türkiye'deki bu tartışmaların sonucu Türkiye dışı/ötesi için de önemlidir. İran'daki Pehlevî rejimi Atatürk'ün seküler devletini bilinçli bir şekilde

5 Berger'in bu konuşmayı 2007 yılında yaptığı göz önüne alınmalıdır. Zira Şubat 2008 tarihinde TBMM tarafından üniversitelerde başörtüsü serbestiyetine yönelik Anayasal bir düzenleme yapılmıştır (ç.n.).

taklit etmeye çalıştı. Güçlü bir dinî kitle tarafından pasif dirençle karşılaşmasına rağmen sonunda iktidarı elde etti. Fakat iktidara gelmek için iki yol arasındaki farklılık, sekülerizme meydan okumaların çok farklı formlar alabildiğini açıkça gösterir. İran'da İslamî bir devlet devrimle kurulmuştu ve Şifî din adamlarının egemen olduğu zalim bir diktatörlüğün damgasını taşıyordu. Türkiye'de ise İslamî parti demokratik seçimlerle iktidara geldi ve şimdiye kadar seküler devletin ilkeleri gözlenmiyorsa da –Kemalistler anlaşılmaz vehimler taşımaya devam etseler de⁶ bu durum gerçekte Türkiye'yi daha demokratik yapmaktadır.

İki örnekte de ortak olan, aydın sınıfının (entelijansiyanın) yaklaşmakta olanı görme körlüğü idi. İran'a yapmış olduğum tek ziyaret İslamî devrimden iki yıl önce 1976'da idi. Biri hariç, karşılaştığım entelektüellerin hepsi Şah'a karşıydı ve çoğu bir devrim bekliyordu. Fakat hiç biri devrimin gerçekten olacağını ummuyordu ve ben hiçbir zaman Ayetullah Humeyni'den söz edildiğini işitmedim. O zamanlar, eşim Türkiye'de ders veriyordu. İstanbul'a giderken evlerde ve dükkânların önünde sallanan yeşil bayraklar fark etmişti. Aydın bir üniversite profesörü mihmandarına bu bayrakların İslam'ın canlanışının işareti olup olamayacağını sorduğunda, aldığı cevap şu olmuştur: "Asla! Onlar köyünden göç etmiş, hiçbir zaman etkin olamayacak cahil insanlar tarafından asılmış."

Türkiye'ye yapmış olduğum en son ziyarette, sadece Türkiye'de değil fakat her yerde sekülerizme karşı meydan okumanın bir metaforu olabilecek bir tecrübe yaşadım. Ankara'da yegâne turizm merkezi Kemal Atatürk'ün mozolesidir. Şehrin panoramik bir görünüşüne hâkim bir tepenin üstünde görkemli bir binadır. Ziyaretimi yaptığım dönemde şehir merkezinde sadece bir tane büyük cami görülebilirdi. Dolayısıyla şehir merkezi, Atatürk'ün başkenti, kelimenin tam anlamıyla bütün dinî sembolizmden temizlenmiş kamusal bir alandı. Fakat Ankara 1920'lerden beri ciddi anlamda büyümektedir ve merkez çok sayıda yeni şehir alanlarıyla kuşatılmaktadır. Görülebildiği kadarıyla, bu yerlerden her birinin bir camisi var. Dolayısıyla İslam, Kemalist sekülerizmin başkentini sadece siyasî olarak değil, fizikî olarak da kuşatmaktadır.

Popüler bir dinî meydan okuma ile karşılaşan seküler seçkinlerle ilgili iki öğretici örnek Hindistan ve İsrail'dir. Hindistan 1947'de bağımsızlığını kazandığı ve Nehru Hindistan'ın "kaderle randevu"sunu (tryst with destiny) kutlarken meşhur konuşmasını yaptığı zaman yeni devlet, açıkça, se-

6 Bu parti hakkında "laikliğe aykırı eylemlerin odağı haline geldiği" iddiasıyla 14 Mart 2008 tarihinde kapatma davası açılmıştır. (ç.n.).

küler bir cumhuriyet olarak tanımlandı. Dine karşı düşmanlık yoktu. Bu ifade bir Hindu'yu da diğerini de içeriyordu. Bütün bunlardan sonra, Gandhi ulusal bir kahraman haline geldi –hâlâ da öyledir. Esasen Hindistan, aynı zamanda bağımsızlığına kavuşan ve Müslümanlar için bir devlet olarak tanımlanan Pakistan'a karşı harekete geçirilmişti. Oysa Hindistan bütün dinî cemaatlerin (Müslümanlar, Sihler, Jainlar, Hristiyanlar ve Hinduların) kendilerini evlerinde hissettiği bir devlet olarak bilinirdi. Bugün Hindistan hâlâ Anayasasında bütün dinî cemaatlere karşı tarafsızlık anlamında seküler bir cumhuriyet olarak tanımlanır. Fakat gerçekte Hindistan dünyada en dindar ülkelerden biridir. Nüfusunun % 80'i Hindu'dur. Bunun kaçınılmaz siyasal yansımaları vardır. Son on yılda, kurucu randevunun bayraktarlığını yapan Kongre Partisi, sekülerist ideali desteklemeye devam etmektedir. Müslümanların çoğu bu ideal için ona oy vermiştir. Fakat en büyük muhalefet, Hinduizm'i Hint medeniyetinin özü olarak gören ve ona sınıksız bağlanan bir partiden gelir. BJP⁷ olarak anılan bu parti, bazı eyaletlerde ve koalisyon hükümetlerinde zaman zaman iktidara gelmektedir.

İsrail seküler ve dinî dinamiğiyle Hindistan'a olağanüstü benzer. Hindistan'dan bir yıl sonra bağımsızlığını ilan etti. Kendini yahudi bir devlet olarak tanımladı. Fakat⁷bu kimlik, hiçbir şekilde onun yerleşik bir din olarak Yahudiliğe bağlı bir devlet olacağını ima etmedi. Hindistan gibi, İsrail'in de yönetim modeli başlangıçta demokrasi olmuştu ve Yahudi olmayan Müslüman ve Hristiyan azınlıklar eşit vatandaşlar olarak düşünülmüştü.

Bilindiği gibi, İsrail'in 'demokratik' ve 'yahudi' şeklinde iki kutuplu kimliği arasında özellikle 1967 savaşından sonra Filistin topraklarının ele geçirilmesinden bu yana gerilimler olmuştu. Bu gerilimlerin bir sonucu olarak İsrail'in Arap vatandaşlarının rahatsız olması şaşırtıcı değildir. Fakat konumuzla doğrudan ilgili olan husus, çok sayıda dindar yahudinin, devletin dinî yönden tarafsız, seküler karakterinden rahatsız olmasıydı. Siyasal ve kültürel seçkinlerin uzun zamandır son derece seküler olduğu İsrail'de Hindistan'ın BJP'sinin tam dengi yoktur. Fakat en büyük muhalefet partisi Likud, gücünün çoğunu, çeşitli sebeplerle, devletin sekülerliğine değil de seküler seçkinlere içeren yahudi seçmenlerden almaktadır. Bununla birlikte çok sayıda Arap vatandaşın da İşçi Partisi'ne oy vermiş olması şaşırtıcı değildir.

Bir başka öğretici örnek de ABD'dir. Sekülerizme karşı dinî meydan okuma, geçen kırk yıldan bu yana Amerikan kültürü ve siyasetinin önemli bir gerçeği olmuştur. Modern Türkiye, Hindistan ve İsrail'in tersine, Amerikan

7 *Bharatiya Janata Party (BJP)*: Hindistan'ın en büyük siyasî partisi. Bu parti hakkında geniş bilgi için kendi internet sitesine bakılabilir. (<http://www.bjp.org/>). (ç.n.).

Cumhuriyeti sekülerist bir sancak altında kurulmadı. Amerikan Aydınlanması Fransız Aydınlanmasından çok farklıydı ve Kurucu Babalar, bir kısmı özellikle dindar hristiyan olmasa da, kesinlikle din karşıtı değillerdi. İlk Anayasa da sekülerist bir niyet taşııyordu, daha ziyade Protestan bir ulusun farklı mezhepleri arasında barışı korumaya niyetliydi. Bu düzenleme uzun zaman iyi işledi. Tolerans halkası, farklı Protestan mezheplerden, Katoliklere ve Yahudilere kadar ve sonunda yasadışı ya da aşırı bir davranışa bulaşmayan her dinî cemaati kapsayacak şekilde durmadan genişlemiştir.

Yakın zamanlarda değişen ise, kültürel seçkinlerin, zannediyorum 1930'larda başlayan Avrupalılaşmasıydı. Bu seçkinler giderek seküler, siyasetleri de giderek sekülerist oldu –dikkat edilirse bir tür Kemalistleşme. Başından beri, her şeye rağmen genel nüfus inatla dindar olmaya devam etti. Bu dindarlık, özellikle onun evancelik yorumu, seçkinler tarafından hor görüldü. H.L. Mencken'in eserlerindeki, özellikle *Dayton Monkey Trial*⁸ olarak bilinen hikâyesindeki Evancelikleri hor gören tavrı, bu seçkin algısını iyi temsil eder –hâlâ da ediyor. İlerici olmak seküler olmak anlamına geliyordu. ABD, bir ölçüde, Batı dünyasında en dindar toplum olmaya devam ediyor. Er geç, bu durum siyasal bir çatışmaya yol açmak durumundaydı. Tıpkı Türkiye, Hindistan ve İsrail'de olduğu gibi, ilerici olmayan nüfus seçkinlere karşı isyan ediyor, bunu yaparken de demokrasinin mekanizmalarını kullanıyordu.

İsyanı parlatan iki açık kıvılcım vardı. Bunlar Yüksek Mahkeme'yi, hükümetin üç kolundan en az demokratik olanını kapsar: 1963'te devlet okullarında duanın, 1973'te kürtajin kanunla yasaklanması, sonuç olarak, iki büyük parti tarafından önceden sınıfla kurulan ilişkiyi tuhaf bir şekilde bozunca, Cumhuriyetçiler dindar isyancıların sadakatini kazandı, Demokratlar da seçkinlerin sekülerist eğilimlerini yansıttı. Son seçimlerde ortaya çıktı ki, dinî bağlılık –Protestan, Katolik ya da Yahudi– derecesi insanların nasıl oy kullanacağıının yegâne göstergesidir.

Zannediyorum iki partinin durumu tesadüfydi; pekâlâ başka bir durum da olabilirdi. Fakat bir kez iki kutuplu kimlik oluştu ve hem seküleristler hem de koyu dindar seçmenler, her iki partinin de en önemli unsuru oldu. Zira onlar partilerin aktivist –çek yazan, kampanyalarda gönüllü olan, kapı kapı dolaşan ve zarflara adres yazan insanlar– ihtiyacını karşılıyorlardı.

Bütün bunlar çağdaş kültürel ve siyasal gelişmeleri anlamaya çalışan herhangi bir sosyal bilimci için dikkat çekicidir. Bunlar, bir başkasının da

8 *Dayton Monkey Trial*: Bir gazeteci olan H.L. Mencken'in 'aydın' ile 'softa' arasındaki çatışmayı anlatan bir hikâyesi. (ç.n.).

ilgi alanına girmeli mi? Çağdaş dünyada demokrasinin geleceğiyle ilgilenen varsa, cevap 'evet'tir.

Fundamentalizmin demokrasi için kötü olduğuna dair genel bir görüş vardır. Zira o, demokrasiyi mümkün kılan uzlaşma için ılımlılığı ve gönüllülüğü engeller. Bu, gayet açıktır. Fakat dinî fundamentalistler kadar seküleristlerin de var olduğunu anlamak çok önemlidir –her iki kesim de kendilerinden farklı olana karşı militan, saldırgan, küçümseyen kabullerini sorgulamaya isteksizdir. H.L. Mencken –nüktedan olmasına rağmen– William Jennings Bryan kadar fundamentalisttir. Bir yanda kamu arazisi üzerine bir Noel ağacı dikilirse dinî tiranlığın geleceğinin yakın olduğunu düşünen fundamentalistler, diğer yanda On Emir mahkeme salonundan kaldırılırsa ulusun ahlakî anarşiye batacağına inanan fundamentalistler vardır.

Düz bir dille, fundamentalistler fanatiktir. Fanatiklerin daha ılımlı insanlar üzerinde bir avantajları vardır: *Fanatiklerin yapacak başka bir şeyleri yoktur*, onların amaçları dışında hayatları yoktur. Oysa geri kalanımızın başka ilgileri vardır: aile, iş, hobiler. Medeniyetimizin ve siyasal sistemimizin öz değerlerini savunurken de kavgacı olmalıyız. Bana öyle geliyor ki, günümüzde en önemli iş, ılımlılığı savunmada militan olmaktır. Bu görev zor, ama imkânsız değildir.